

RIJEČ — ZAJEDNIČKO MJESTO VJERE I UMJETNOSTI

Dr. Ivan GOLUB

I

Dosta je često sučeljenje, konjunktivno odnosno disjunktivno, između biblijske religije i filozofije, Biblije i povijesti, a dosta je rijetko sučeljenje — na razini refleksije — između Biblije i *poiesis*¹.

Nećemo ovdje ulaziti u razlog te stvarnosti, pogotovo ne u razločnost izricanja biblijske religije pomagalima jedne ili druge filozofije počam od platonizma — kako onog židovskog u Filona Aleksandrijskog tako onog kršćanskog u otačko doba — preko aristotelizma do pokušaja da se na pluralističnoj filozofiji egzistencije gradi pluralistična egzistencijalno nadahnutna teologija.

Nije nam također namjera upuštati se u brojna sporenja biblijskog s povijesnim. Nabacili bismo tek kako biblijska religija ne teži prema tome da svojim izvorima dade onaj povijesni biljeg kakav suvremena povijesna znanost daje svojim. Biblijska se vrela predstavljaju ne kao puko povijesno izviještanje već kao založeno naviještanje.

Kako god je povezivanje biblijske religije s filozofijama povijesno opipljivo, tako je isto jasna razlika između filozofije i biblijske religije. Dok među ostalim u filozofiji u nekom smislu prvenstvo ima misao, u biblijskoj religiji prvenstvo ima riječ. U filozofiji verbalizirana misao stvara isto — ili raznomišljenike, a u biblijskoj religiji razmišljena riječ tvori zajedničare odnosno nezajedničare².

Tu približno leži zbližište onog što zovemo *poiesis* — ne tek u smislu verzifikacije, nego u smislu umjetnosti naprosto, a umjetnosti riječi napose — i onog što se biblijski zove vjera — ne dakako u smislu teološkog sistema, već u smislu osobnog i kolektivnog čovjekovog predanog odgovora Bogu Prisutnome kao objavitelju sebe i pozivatelju čovjeka.

¹ »Teologija i književnost, teologija i poezija, star je to problem, opterećen nepovjerenjem, nerazumijevanjem, nepravdama, osudama, Indeksom. Drugdje je tako bilo, a drukčije nije bilo ni kod nas« (KOKŠA Đuro, *Zapadna duhovna lirika*, Rim 1960, str. 22—23).

² RATINGER, J., *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb 1970, str. 66—67.

Biblijska vjera se bitno predstavlja kao religija Riječi. Riječi u smislu hebrejskog »dabar« koji označuje i riječ i stvar, i ivanovskog »Logosa« koji znači osobu. Riječi koja ima zovni, naslovljujući biljeg i smjera na odgovor, na odazov. Biblijska religija je religija zovne i odazovne riječi, bogomdane i bogudane riječi.

Biblija je knjiga religioznog iskustva naroda i pojedinaca, nadasve iskustva Sina o Ocu, Krista o Bogu. I letimičan uvid u biblijsku zbirku pokazuje kako je to iskustvo podano na poetičan način. Iskustvo Boga što je, prema Bibliji imanentnom vjerovanju, bogoduho zapisano u biblijskoj zbirci, predstavlja se kao božji govor; kao poziv čovjeku na vlastito iskustvo Boga, nalik na kristovsko iskustvo Oca. Starozavjetnik poziva na iskustvo Boga: »Kušajte i vidite kako je dobar Jahve« (Ps 34, 9). Novozavjetnik Ivan u svom Prvom pismu poziva na kristovsko iskustvo i zajedništvo:

»Što bijaše od početka, što smo čuli, što smo svojim očima vidjeli, što smo promatrali i što su naše ruke opipale o Riječi života — da, Život se očitovao, mi smo ga vidjeli i svjedočimo za nj, i navješćujemo vam život vječni, koji bijaše kod Oca i koji se nama očitovao — što smo vidjeli i čuli to navješćujemo vama, da i vi imate s nama zajedništvo. A naše je zajedništvo s Ocem i Sinom njegovim Isusom Kristom. Mi vam ovo pišemo da naša radost bude potpuna. A ovo je poruka koju smo čuli od njega i koju vam dojavljujemo: Bog je svjetlo i nikakve tame nema u njemu« (I Iv 1, 1—5).

Značajno je da u središtu ovog sržnog teksta stoji Riječ, i to Riječ života. Ivan sebe predstavlja ovdje iskusiteljem Riječi terminima »čuti, vidjeti, promatrati, opipati«, te zajedničarom i svjedokom Riječi. Njegovu međutim svjedočenje nije izviješćivanje nego naviješčivanje. Izviješćivanje polazi od događaja, a naviješčivanje ide za događanjem. Ivan poziva naslovnike na iskustvo i zajedništvo. Nije mu dakle svrha puka obaviještenost naslovnika nego zajedništvo njih s njime i tim posredstvom s Kristom i Bogom. I sadržaj iskustva Riječi što ga prenosi ne zove on naukom već porukom. Dok je nauka prvotno refleksivna, poruka je primarno operativna. Kao motiv, koji ga je pokrenuo da posvjedoči svoje iskustvo i naslovnike pozove na zajedništvo, navodi radost, ne primarno: znanje. Radost posvjedočenog i pozivateljskog iskustva.

Protežući ovaj Ivanov tekst kao egzemplaran na novozavjetnu Bibliju — a opravdanost toga se ne može dovesti u pitanje — utvrđujemo da je Biblija, ukoliko se još k tome uzme u obzir kršćanska interpretacija o konvergenciji dvaju Zavjeta u Isusu, svjedočenje i svjedočanstvo iskustva Riječi, predstavljeno i upućeno ljudima kao božji zov na iskustvo Riječi i na zajedništvo s Riječi. Bogomdana dakle Riječ ili objava prema Bibliji nije »flatus vocis« nego utjelovljena Riječ, Riječ-Osoba tj. posvjedočeno iskustvo Isusa o Bogu (Iv 8, 38), protegnuto u od Isusa utemeljenoj zajednici na posvjedočivanje iskustva o Riječi-Isusu (I Iv 1, 1—5). A bogomdana Riječ sva je usmjerena na to da pozove na sudionništvo u tom iskustvu i na zajedničarstvo u svjedočenju.

Odgovor na bogomdanu riječ jest čovjekova odazovna riječ ili responzorno prihvaćanje bogodane riječi, jest, dakle, čovjekova bogudana riječ. Bogudana riječ razmjerno bogomdanoj Riječi također nije »flatus vocis« odnosno tek recitacija iskaza, već je ona također uosobljena, utjelovljena riječ čovjekova tj. čitavo čovjekovo postojanje pretvoreno, iskazano u riječ prihvaćanja od Boga dane Riječi. Tako je, prema Bibliji, i bogomdana Riječ i bogudana riječ zapravo utjelovljena. Bogudana dakle riječ ili vjera po Bibliji jest čovjekovo osobno i kolektivno postojanje pretvoreno u pozitivnu responzornu riječ; vjera je utjelovljena čovjekova bogudana riječ, riječ uzvracena bogomdanoj utjelovljenoj božjoj Riječi. Konkretno vjera je način postojanja integralnog čovjeka, obilježen i prožet prihvaćanjem Riječi-Isusa. Kao specifično postojanje integralnog čovjeka vjera integrira sve što tvori čovjekovo pojedinačno i skupno postojanje tj. posebnost i pojedinačnost osobe, ukus i nadarenost, vrijeme i prostor, tradiciju i napredak, značajke naroda i kulture. A sve iz naslova što vjera nije drugo do nov, prihvaćanjem Riječi prožet i obilježen način postojanja punog i pravog čovjeka.

To da je bogudana riječ odgovor na bogomdanu riječ, uključuje izvjesnu razmjernost između bogodane i bogudane riječi ne samo obzirom na subjekt (Riječ-riječ) i sadržaj (zov-odazov) nego i s obzirom na način, tj. da i način na koji je podana bogudana riječ odgovara načinu na koji je upućena bogomdana Riječ. Način pak na koji je bogomdana riječ (objava) upravljena može se označiti kao poetičan. To uključuje da i način na koji se podaje bogudana riječ (vjera) bude također poetičan. Konkretno da riječ odgovora bude uzvracena na poetičan način kao što je riječ govora upravljena na poetičan način.

Ovo postavlja konfesionalnim interpretima i navjestiteljima biblijske poruke pitanje, nije li zanemarivanje poetičnoga u promicanju i istraživanju bogodane i bogudane riječi neprimjerenost, gledano u načelu, a izvorište izvjesnih nespোরазumaka sa znanošću i umjetnošću, gledano povijesno. S druge strane nije li bogudana riječ mistika često i vrhunski poetična. Neka bude spomenut Franjo iz Asiza, Ivan od Križa te pjesnici iskusitelji Apsolutnoga, koji nisu obilježeni kršćanskim ili bilo kakvim konfesionalnim imenom.

Što se pak teologije tiče, ako je ona refleksija o Božjem govoru i čovjekovom odgovoru, drugim riječima refleksija o bogomdanoj i bogudanoj riječi, o objavi i o vjeri, onda se ona mora posvetiti razglabanju bogodane i bogudane riječi razmjerno. U razglabanju pak bogudane riječi ne može se omeđiti samo na onu najsvječaniju, kao što su simboli vjere i dogmatske definicije, koje nisu drugo nego osobno i komunitarno verbaliziranje Riječi koju se prihvaća, nego treba zadrijeti kako u totalitet tako u suvremenost bogudane riječi. A kako je i bogomdana i bogudana riječ poetična, barem s obzirom na način, a čini se već i zato što je naprosto riječ bitno iskustvena, ne bi li se i na teologiji kao refleksiji o bogudanoj i bogomdanoj riječi trebala raspoznavati stanovita poetičnost.

Poesis, uzeta u užem smislu riječi, dakle kao umjetnost riječi, ne radi tek s riječju nego tvori riječ. Ona ne obrađuje tek riječ, ona je porođuje. »Nije, dakle, u književnom djelu jezik samo ono čime se izriče nego i ono što se izriče«³. *Poesis* je stvaralačka ne samo kao stvorena riječ nego i kao riječ koja stvara. »Književno je djelo poseban suodnos jezika i svijeta. Ono je zato jezikotvorno i svjetotvorno«⁴.

Biblijska pak religija je religija bogomdane i bogudane riječi. Bogomdana Riječ (Logos) jest uosobljena a pisana bogomdana riječ (Biblija) konvergira u uosobljenu bogomdanu Riječ. Bogudana pak riječ također je u izvjesnom smislu uosobljena jer je ona zapravo način postojanja oblikovan prihvaćanjem bogomdane Riječi. Logos kao bogomdana Riječ pokazuje se u Bibliji kao ona Riječ »po kojoj je sve postalo« (Iv 1, 3) i koja pretendira na to da sve stvara novo; bogudana pak riječ pokazuje se kao novo stvorenje, jer je nov način postojanja obilježen čovjekovim prihvaćanjem bogomdane Riječi.

Poesis je riječ bitno ukorijenjena u *iskustvu*. Biblijska bogomdana riječ jest riječ iskustva, i to kristovog i kristovskog o Ocu. Bogudana pak riječ ili vjera ne može ne biti iskustvena. Znači li da Biblija vjeru uvjetuje poetičnošću? Svaki je čovjek toliko pjesnik da može biti vjernik.

Znakovnost je u srčici *poiesisa*. Znakovnost je središnja i u biblijskoj religiji. Logos kao bogomdana Riječ jest znak Boga, a novoza-vjetnik svojim opstojnosnim uzvraćanjem svoje riječi bogomdanoj riječi Kristu znak je Krista, pa nosi i ime onoga koga označuje: kršćanin.

Da *poiesis* ima stanovitu *zajedničarsku dimenziju* jedva da se može dvojiti. Ivan Slamnig, (drugačije nego Henri Bremond⁵) smatra da je pjesma ponajjača kohezivna snaga zajednice: »Pjesma pripada određenoj zajednici i pjesma se može definirati samo obzirom na tu zajednicu . . . U najširem planu svrha je zatvorene poetične službe jezika da poveže kolektiv. Pjesma je valjda najjača kohezivna snaga u društvenoj svijesti«⁶.

I na toj razini postoji stanovito dodirište između biblijske religije i *poiesis*. Biblijska je religija zajedničarska, ne u ideološkom smislu, jer ona izvorno nema atributa ideologije, već u životnom smislu, jer želi biti životom. Ona je zajedničarska time što je sva bitno u komuniciranju bogomdane i bogudane riječi. Zanimljivo je kako starozavjetna književnost, za razliku od susjednih orijentalnih književnosti, nije okrenuta prema istaknutim pojedincima, kraljevima i svećenicima, već je sva usmjerena prema običnom čovjeku, te ne uzdiže niti jedan stalež već se posvećuje zajednici čitavoga naroda⁷.

³ KATIČIĆ, Radoslav, Književnost i jezik, u: *Uvod u književnost*, Zagreb 1969, str. 208.

⁴ Nav. dj., str. 216.

⁵ BREMOND, Henri, *La Poésie pure*, Paris 1922.

⁶ SLAMNIG, Ivan, *Disciplina mašte*, Zagreb 1965, str. 11—14.

⁷ PETRE, Fran, *Izvori evropske književnosti*, u: *Uvod u književnost*, Zagreb 1969, str. 90.

Čitava starozavjetna zajednica zajednica je riječi. Starozavjetni božji narod neprestano osvještuje svoje zajedništvo riječju — sam termin riječ spada među najčešće u starozavjetnoj Bibliji — a riječ osvještuje i osvježuje svojim trganim, ugrožavanim, umanjivanim ali prisutnim i uvijek pjevanim (pa i na vodama Babilona) zajedništvom. Novozavjetna pak zajednica, zajednica je Riječi naprosto. A novozavjetni opus sadrži također i izrazito stihovne tvorevine; a Plinije mlađi, izvješćujući škrto o prvim novozavjetnicima, našao je za važno da istakne kako pjevaju Kristu (Riječi!).

Poesis može ostvarivati svoj identitet samo kao *sloboda*⁸, otvorena dahu nadahnuća, nasuprot nametanja kanona. Biblijska religija u svom novozavjetnom vršku rasta pokazuje (posebno u sloju koji se duguje peru Pavla Taržanina) kako je na mjesto Zakona, koji je do u tančine određivao religiozni život starozavjetnikov, dan Duh koji svakoga novozavjetnika i čitavu zajednicu nadahnjuje u njegovoj osobnosti i posebnosti; Duh donosi bogomdanu riječ kao novu i svježu svakom vremenu, on nadahnjuje opet bogodanu riječ u svakom vremenu. U svakom slučaju biblijska se religija kao religija Riječi pokazuje u svom novozavjetnom vršku kao sloboda i inspiracija⁹.

Poezija se po Aristotelu razlikuje od povijesti i nadilazi povijest po tome što govori o onome što bi moglo biti, dok povijest govori o onome što je bilo.

Biblijska religija govori doduše o onome što je bilo no po svojoj izvornoj inspiraciji govori nadasve o onome što će biti. Ona je sva u znaku aktivnog očekivanja, sva okrenuta prema budućemu. U toj takvosti nalazi se zapretana stanovita poetičnost. Nije zacijelo slučaj da su svi biblijski proroci mahom pjesnici, a nisu li mnogi pjesnici u stanovitom smislu proroci?

Susretište — da li samo susretište — dvaju stvarnosti — da li dvaju — označio je Martin Heidegger ovako: »Pjesnički obitavati zemlju (znači) stajati u prisutnosti bogova i biti zatečen bitnom blizinom stvari. Tubitak je na svom dnu pjesnički«.

⁸ Alija Izetbegović pokušava na nekoliko izrazitih povjesnih primjera pokazati kako su »kroz istoriju, religija i umjetnost dijelile istu ili sličnu sudbinu. U različitim situacijama one su skoro uvijek imale istu mjeru slobode i neslobode« (IZETBEGOVIĆ, Alija, Religija, nauka, umjetnost, *Kultura* 1971, br. 13—14, str. 164).

⁹ GOLUB, Ivan, *Duh Sveti u crkvi*, Zagreb 1975, str. 58—59.

S u m m a r i u m

Verbum illud commune poesim inter et fidem esse videtur. Fundamentum huius rei est proportio modi quae inter Verbum revelationis et verbum fidei datur. Hic modus nempe habet attributa poieseos.